



В. В. Цюра
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 347.462

ВОЛЬОВИЙ ЗМІСТ ВІДНОСИН ПРЕДСТАВНИЦТВА

У статті аналізуються теоретичні проблеми інституту представництва у цивільному праві. Розкривається зміст базового поняття “повноваження”, його природа та зміст. Обґрунтовується погляд автора на повноваження як на сукупність прав та обов’язків.

В статье анализируются теоретические проблемы института представительства в гражданском праве. Раскрывается содержание основоположного понятия “полномочие”, его природа и содержание. Обосновывается взгляд автора на полномочие как на совокупность прав и обязанностей.

The theoretical problem of the agency in the civil law is analyzed in the article. The matter of term “authority” and its nature is developed. The author’s view of authority is grounded.

Питання волі і волевиявлення виникають як при вчиненні правочинів, так і у представництві. У представництві інтереси однієї особи (яку представляють) задовольняються за допомогою правочинів, вчинених іншою особою (представником). Відносини представництва передбачають, що необхідні дії вчиняє представник, а їх наслідки покладаються на особу, яку представляють. Не виключено, що представник, здійснюючи юридичні вчинки, може мати прякий намір створити певні правові наслідки. Однак воля представника в цьому випадку для виникнення юридичних наслідків не матиме значення. Наслідки виникнуть незалежно від спрямованості поведінки представника. Тому в даній статті мова йде про вольовий зміст відносин представництва при вчиненні правочинів.

Питання про те, чия воля втілюється в правочині — представника або особи, яку він представляє, залишається в доктрині проблемним. Більше того, в науці воно несправедливо залишено поза увагою. І на сьогодні, крім окремих думок щодо цього питання (А. Гордон, К. Скловський, Н. Рабинович) повноцінного дослідження вольового змісту відносин представництва здійснено не було. А тому спробуємо визначитись із характером та змістом відносин у представництві з точки зору їх вольового наповнення.

Як відомо правочин як юридична дія складається з двох елементів: волі і волевиявлення. Якщо воля — це суб’єктивний елемент, який представляє внутрішній усвідомлений намір особи здійснити вчинок, то під волевиявленням слід розуміти вираження волі назовні, тобто об’єктивний елемент. З волевиявленням пов’язують правові наслідки. І об’єктивний і суб’єктивний елементи однаково необхідні і рівнозначні. У єдності цих елементів закладена сутність правочини та його дійсність. При відсутності кожного із цих елементів правочин може бути визнаним недійсним або залишитися оспорюваним.

Значимість волі і волевиявлення в правочинах широко обговорюється в юридичній літературі. Дослідники у цій сфері, відповідаючи на запитання, чому надавати вирішального значення — волі або волевиявленню, пропонують різні варіанти вирішення питання. Однак найбільш поширеними є три точки зору.

© Цюра В. В., 2010.



Н. В. Рабинович вважає, що при “розбіжності між волею і волевиявленням, якщо все-таки воля може бути встановлена і правочин взагалі може бути визнаним, як такий, що відбувся, перевага повинна бути віддана волі, а не волевиявленню” [1, с. 6–7]. Цієї ж точки зору дотримувався і В. П. Шахматов [2, с. 8–9].

І. Б. Новіцький вважає, що варто керуватися волевиявленням, тому що якщо воля не виявлена належним чином, неможливо встановити її зміст [3, с. 22]. Натомість М. М. Агарков стверджував про єдність і рівнозначність волі й волевиявлення у правочині [4, с. 46].

Вбачається, що в правочині повинно забезпечуватися єдність, відповідність волі й волевиявлення, їх рівнозначність. Адже тільки за такої умови угода буде дійсною. Необхідно враховувати, що волевиявлення — це “єдиний спосіб повідомлення про дійсну внутрішню волю суб’єкта іншим учасникам цивільного обороту”. Тому волевиявлення є наслідком вільної волі суб’єкта правочину і відображає його дійсний зміст.

Представник репрезентаційної теорії, або теорії подання, — Р. Іеринг вважав, що немає потреби припускати, що особа яку представляють дію сама або, принаймні, вважається здійснюючою її особисто [цит. за 5, с. 241]. Навпаки, правочин вчиняється самим представником, і лише правові наслідки виникають в особи яку він представляє. Інші вчені вважають, що в юридичному значенні діє й виражає свою волю принципал, який використовує представника як засіб. Існує ще одна проміжна теорія, відповідно до якої юридичну дію вчиняють і представник, і принципал, кожен у тих межах, у яких його воля становить для волевиявлення визначальний фактор [5, с. 241–242].

Л. Е. Еннексерус підтримує репрезентаційну теорію, і з ним варто погодитися. На його думку, тільки ця теорія уникає фікції: фактично вчиняє правочин один лише представник своєю волею і відповідним їй волевиявленням [5, с. 241]. Воля особи яку представляють натомість створює лише, з одного боку, підставу, яка визначає волю представника і її зміст, а з іншого — надає представникові повноваження, але ні підстава, яка визначає волю представника, ні встановлення за ним повноваження не є складовими частинами вчинюваного правочину.

У вітчизняній літературі також немає єдності думок щодо питання про те, чия воля втілюється у правочині, вчиненого однією особою від імені іншого — воля представника, особи яку він представляє [6, с. 69–70], або воля обох суб’єктів [1, с. 91–92].

Аналізуючи відносини, які складаються у представництві думаємо, що одна особа (принципал) своєю волею визначає повноваження, а інша — здійснює дії визначені першим. Обґрунтованою у зв’язку з цим є точка зору А. О. Гордона, який зазначав про те, що представник сам вчиняє юридичні дії від імені особи яку він представляє, при цьому проявляє свою волю, яка збігається з волею довірителя [7, с. 16]. Однак треба мати на увазі, що дія представника не розглядається як дія особи яку він представляє. Йдеться лише про волю.

При обов’язковому представництві (яке виникає поза волею особи, яку представляють) всі суб’єктивні моменти формуються у свідомості представника, а спрямованість і зміст волі представника визначаються волею законодавця та інтересами особи від імені якої він діє. При добровільному представництві (виникає з волі особи, інтереси якої представляються) для дійсності правочинів мають значення суб’єктивні моменти, які стосуються поведінки як представника, так і особи, яку він представляє. Тому необхідно враховувати волю кожного з них під час утворення і виявлення волі в правочині.

Питання про приналежність волі набуває практичного значення при встановленні вини, несумлінності, пороках волі та інших суб’єктивних аспектів, істотних та значимих для дійсності правочину.

При порушенні умов свободи формування внутрішньої волі і при невідповідності між внутрішньою волею і волевиявленням наступають наслідки, пов’язані з дефектами волі, за яких правочин буде або може бути визнаним недійсним. У тих випадках, коли йдеться про дії представника та їх оцінки з точки зору адекватності відображення



вольового змісту, варто розмежовувати дві різні угоди. Одна угода вчиняється представником (купівля-продаж, оренда, підряд, оплатне надання послуг і т. д.) Інша — це наділення представника повноваженнями. Факт встановлення повноважень за своєю природою є одностороннім правочином для якого достатньо волевиявлення однієї сторони (ч. 1 ст. 237 ЦК України). Таке визначення ставить знак рівності між цим правочином і волевиявленням. Тому при наділенні представника повноваженнями, дефекти волі і волевиявлення враховуються виключно в контексті особи, яку представляють.

Разом із тим, варто враховувати дефекти волі обох учасників відносин представництва. При цьому наслідки які виникають від таких дефектів, будуть різними.

При дефектах волі представника правочин, укладений ним в інтересах особи яку він представляє, визнається недійсним з наслідками передбаченими у ЦК України. Так, якщо представник вчиняє дію під впливом обману, насильства, погрози, зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною (ст.ст. 230–232 ЦК України), визнання її недійсною вправі вимагати і представник — суб'єкт, який вчиняє правочин, і принципал — носій прав й обов'язків за правочином, а також третя особа, яка опосередковано висловила волю на вчинення правочину в момент уповноваження представника. У випадку ж, якщо представник здійснив дію, не знаючи про обставини, які мають значення для визнання її дійсною, а принципал знав про них, вирішальне значення матиме поінформованість останнього. Дефекти волі особи, яку представляють, зумовлюють неможливість виникнення договору між особою інтереси якої представляються і третьою особою.

Варто зробити висновок, що особа, яку представляють, уповноважуючи представника, тим самим бере участь і у створенні, і у виявленні волі щодо здійснення угоди із третіми особами. Воля особи, інтереси якої представляються, фіксується у відповідному документі, який доводиться до відома третіх осіб — дорученні (договорі, засновницьких, розпорядчих документах тощо.).

Відсутність у особи, яку представляють, юридично значимої волі або дефекти волі в момент уповноваження представника (видача доручення недієздатною особою, під впливом погрози, обману і т.д.) зумовлюють нікчемність та оспорюваність правочину щодо надання повноваження, а разом з цим і самого правочину вчиненого представником з третіми особами.

Для того, щоб у особи інтереси якої представляє представник виникли юридичні наслідки, необхідним є волевиявлення представника, тому що саме він вчиняє дію. У волевиявленні представника при добровільному представництві втілюється і воля того, від чийого імені він виступає. В контексті викладеного гл. 17 “Представництво” ЦК України могла б бути доповнена статтею такого змісту: “Правочин, вчинений представником, може бути визнаний недійсним в силу однієї з обставин, зазначених у ст.ст. 230–232 цього кодексу, якщо ці обставини вплинули на волю представника”.

Якщо представник вчинив дію відповідно до повноважень наданих особою, яку він представляє, то останній не може посилатися на невідомість представникові обставин, які були відомі принципалу і які він мав можливість повідомити своєму представникові.

Можливі ситуації, коли коло повноважень представника, установлене законом або виражене у дорученні, виявляється ширшим, ніж вони визначені у договорі доручення, на підставі якого було видане доручення. Повноваження представника можуть не відповідати тим, які містяться у договорі доручення через помилки, які були допущені при оформленні доручення. У такому випадку особа діє в рамках повноважень, зазначених у дорученні або законі, але без врахування тих обмежень, які мають місце у договорі із представником, посадовій інструкції, спеціальних правилах і т.д. Наприклад, особа, яка одержала доручення на придбання від його імені квартири, попереджена представником про максимальну ціну, яка може бути сплачена за квартиру. У цих випадках треті особи, які вступають в правочин, можуть не знати про подібні обмеження повноважень представника, тому що про їх можливі права вони поінформовані із закону або доручення.

У цьому випадку постає проблема, пов'язана з волею і волевиявленням



представника та особи інтереси якої представляються. Зокрема, виникають питання: що вважати перевищенням повноважень представника? Яким чином варто тлумачити обсяг повноважень представника? Чи має повноваження свої межі? тощо.

Варто погодитися з точкою зору К. І. Скловського, який надає перевагу при тлумаченні обсягу повноважень аналізу спрямованості правочину. При цьому, автор розглядає зміст повноважень не просто як передану компетенцію, яка допускає тільки кількісні критерії оцінки, але як юридичну підставу дій у чужому інтересі [8, с. 90]. Інший спосіб тлумачення повноважень — формальний, котрий ґрунтується на формальних заборонах і дозволах. Цим шляхом іде практика при перевищенні органом юридичної особи своїх повноважень.

Зокрема, в ряді випадків суддями обстоюється позиція, що у відносинах представництва тлумачити перевищення повноважень представника за формальним критерієм є не коректним, тому що в основі представництва лежить чужий інтерес, тому невідповідність чужому інтересу спричиняє нівелювання підстави вчинення правочину (повноваження), але не усього, а лише стосовно правочину, вчиненого всупереч меті, для якої воно надане.

У цьому змісті варто звернути увагу на теоретичні розробки в німецькому праві. Як указує Л. Е. Еннексерус, “якщо представник не перевищив свого права на представництво (особливо повноваження), але зловжив цим правом, тобто свідомо використав це право всупереч його меті або вказівкам довірителя, причому контрагент знав про зловживання або повинен був про знати, то правочин не вважається укладеним на підставі повноваження” [5, с. 247].

Таким чином, повноваження можна визнати існуючим доти, поки воно здійснюється в чужому інтересі (довірителя, принципала й ін.). Як тільки представник при здійсненні повноваження зловжив своїм правом, свідомо використав право всупереч його цілям або вказівкам довірителя — має місце перевищення повноважень, а від так невідповідність волі довірителя.

Здається, що перевищення меж повноважень варто класифікувати на істотне і неістотне.

Загальним критерієм визначення наслідків істотного й неістотного перевищення є здійснення повноваження в інтересах особи яку представляють. Істотне перевищення виникає, коли представник порушує покладений на нього обов’язок діяти в межах наданих повноважень. У цьому випадку представник свідомо використав своє право всупереч його меті та інтересу довірителя.

Несуттєве перевищення меж повноваження виникає у випадку, якщо представник діє в інтересі довірителя, але його окремі дії не відповідають вказівкам довірителя і не мають значення для вчинення правочину в цілому. У цьому випадку окремий відступ представника від вказівок особи яку він представляє варто визнати несуттєвим. Так, за ч. 2 ст. 1004 ЦК України повірений може відступити від вказівок довірителя, якщо в силу обставин справи це необхідно в інтересах довірителя. Таке перевищення не повинно тягнути несприятливих наслідків ні для представника, ні для особи яку він представляє, тому що вчинений правочин відповідав інтересам особи, від імені якої він вчинений.

Потрібно сказати, за ст. 241 ЦК України правочин вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов’язки особи яку він представляє, лише у разі наступного схвалення. Тому у випадку, коли мало місце істотне чи неістотне перевищення повноважень, особа інтереси якої представляються схвалить такий правочин вважається, що права та обов’язки наступають саме для неї. У випадку ж, коли такого схвалення не відбувається права та обов’язки за правочиним вчиненим поза межами повноважень повинні наступати для самого представника. По цьому шляху йде і судова практика [9]. У випадку схвалення вчиненого представником правочину з перевищення повноважень, акт схвалення визнається одностороннім правочиним. Вираження волі особи інтереси якої представляються допускається як у письмовій, так і в усній формі, а також у формі конклюдентних дій.

Таким чином, підсумовуючи питання співвідношення волі та волевиявлення у



представництві, потрібно констатувати важливе значення, яке має вольовий аспект у цих відносинах. Саме з вольовими аспектами пов'язані такі питання, як дійсність повноважень переданих представникові, а також межі здійснення повноважень. Однак у цих питаннях в цивілістиці остаточне слово ще не сказане, а від так їх сміливо можна віднести до перспективних сфер наукових пошуків, які чекають своїх дослідників.

Список використаних джерел

1. Рабинович, Н. В. Недействительность сделок и ее последствия [Текст] / Н. В. Рабинович. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1960. — 171 с.
2. Шахматов, В. П. Основные проблемы теории сделки по советскому гражданскому праву [Текст] : автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук / В. П. Шахматов. — Свердловск, 1951. — 16 с.
3. Новицкий, И. Б. Сделки. Исковая давность [Текст] / И. Новицкий. — М. : Госюриздат, 1954. — 247 с.
4. Агарков, М. М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву [Текст] / М. М. Агарков // Советское государство и право. — 1946. — № 3/4. — С. 45-49.
5. Энциклопедия, Л. Э. Курс германского гражданского права: Введение и общая часть [Текст] / [Пер. с нем.] / Под ред. с предисл. : Д. М. Генкин, И. Б. Новицкий. — М. : Инстр. лит., 1950. — Т. 1 : Полут. 2. — 483 с.
6. Халфина, Р. О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве [Текст] / Р. О. Халфина / Отв. ред. В. Н. Можейко — М. : Изд-во АН СССР, 1954. — 239 с.
7. Гордон, А. Представительство в гражданском праве [Текст] / А. Гордон — СПб. : Тип. Шредера, 1879. — 447 с.
8. Скловский, К. О последствиях совершения руководителем сделок вопреки интересам организации [Текст] / К. Скловский // Хозяйство и право. — 1998. — № 5. — С. 89-94.
9. Постанова Ялтинського міського суду Автономної Республіки Крим від 29.01.2009 р. № 2-а-41 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6263774>.

Надійшла до редакції 12.05.2010

